

Doslov

Je to možná opovážlivost, když doslov k textům významného literárního vědce píše pouhý historik. Nicméně renesanční osobnost Vladimíra Macury se vzpírá každému „škatulkování“. Zvláště jeho přemýšlení na téma národního obrození přesahovalo meze literární vědy a podstatně zasáhlo do obnovených diskusí o charakteru českého národního hnutí 19. století. Bylo to svým způsobem zvláštní: národní obrození navzdory víře mnohých učitelů nepatří mezi oblíbená témata širší veřejnosti. Jeho skutečná podoba je zakryta školskými výklady, sentimentálními historkami o obětavých buditelích, jejichž vážné tváře na nás hledí z učebnic dějin literatury. A už takřka nikdo nesáhne po originálních českých textech z první poloviny 19. století. Potom vyšla kniha rozebírající tyto texty a zaznamenala obrovský úspěch – Macurovo *Znamení zrodu* (MACURA 1983). Byla v krátké době rozebrána a stala se tématem mnoha vzrušených diskusí (ke genezi textu a jejímu ohlasu JANOUŠEK 2014: 215–235), nyní se s ní musí vyrovnat každá další práce věnovaná českému obrození.

Macura samozřejmě nezapřel svou profesi literárního vědce a historika literatury, radikálně ale vybočil z řady prací, které zkoumaly obrozený fenomén výlučně z tohoto hlediska a mnohdy byly jen snůškou životopisných medailonků vlasteneckých básníků a spisovatelů; rozhodl se nahlédnout do vlasteneckého světa rozbořením originálních textů, a to i z těch oblastí, které oficiální věda zatím nechávala stranou. Účelem těchto řádek ovšem není rozbor Macurovy sémiotické metody a zkoumání jejích možností i mezí. Jde prostě o pokus postihnout význam, který jeho práce má v kontextu dosavadního zkoumání českého obrození, a tak i pochopit ohlas, který kniha zaznamenala po svém vydání. Je proto nutné se v krátkém přehledu podívat na vývoj interpretací podstaty obrozeného procesu.

Národní hnutí 19. století je vedle husitství pravděpodobně nejvíce probádaným obdobím českých dějin, literatura k tématu je nepřehlédnutelná a byla o něj svedena celá řada rozhořčených polemik. Původní „znovuzrození“ národa, kterému nikdo nevěstil budoucnost, bylo nejprve chápáno jako takřka zázrak a v průběhu času se kolem něj vytvořilo množství legend a mýtů. Jejich společným jmenovatelem byla víra, že český národ nikdy nezahynul, po bělohorské bitvě sice upadl do dvousetletého spánku, ztratil své společenské i intelektuální elity, jeho jádro – prostý venkovský lid – se ale nikdy neodrodilo. Právě odtud vzešla původně nepočítaná skupinka mužů, kteří svůj život zasvětili úsilí o obnovení českého života a jejich snahy padly na úrodnou půdu. Mluvilo se o síle národa, který vzešel z malých chaloupek, a z absence

národní šlechty (v širším smyslu vůbec zámožných elit) byl vyvozován jeho vrozený demokratický charakter. Vlastenecké úsilí se soustřeďovalo hlavně na jazyk a tribunou vlasteneckých snah se tedy stala především literatura.

V druhé polovině 19. století již tento zjednodušený výklad nevyhovoval a počínající pozitivistická věda hledala sofistikovanejší výklady. Ve zkratce řečeno, vykrytalizovaly dva základní směry. Jeden nacházel mocné impulzy k oživení národního citění v dobových vlivech přicházejících z evropského západu, hlavně v osvícenských myšlenkách (zvl. KAIZL 1896; srov. HAVELKA 1995: 47–97; též v mnohých pracích literárního historika Jaroslava Vlčka), radikálněji naladěni badatelé pak je odhalovali v idejích Francouzské revoluce. Druhý proud hledal zdroje, z nichž se národní obrození napájelo v domácím prostředí. Odtud vzešla na přelomu 19. a 20. století jedna z nejdůležitějších polemik, jejíž ozvuky zaznívají ještě v naší době: tzv. spor o smysl českých dějin. Vzrušená diskuse se vedla o kořeny národního hnutí. Navazovalo na husitství a myšlenkový odkaz české reformace 15. a 16. století, nebo čerpano z dědictví barokního patriotismu (jehož symbolem byl jezuita Bohuslav Balbín)? Převažují vlivy katolické, nebo reformační? Spor se rozhořel poté, co T. G. Masaryk vydal svou *Českou otázku* (MASARYK 1895), kde se přihlásil k dědictví Jednoty bratrské a v národním obrození viděl vítězné překonání protireformace. Na straně jeho odpůrců vystoupil historik Josef Pekař, který odmítl takové přerušování historické kontinuity a zdůrazňoval dědictví barokní kultury, protireformační kořeny nacházel i v kultuře lidové (srov. HAVELKA 1995, 2006). V dalších letech se spor zúžil na polemiku o místo katolicismu (mj. místo a úloha kněží mezi obrozenci) v rodícím se českém nacionalismu. Aktuální význam sporu byl podtržen tím, že obě strany pohlížely na obrození jako na zakladatelskou epochu, kdy se rodil moderní český myšlenkový svět.

V polovině 20. století obohatil debatu František Kutnar, který si moderními metodami (strukturalismem) položil zásadní otázku: kdo byl vlastně ten opěvovaný „lid“, jak anonymní (lidoví) autoři viděli svět kolem sebe a jak naopak na lidové vrstvy nahlížely tehdejší elity (KUTNAR 1948). Politické turbulence 20. století ale Kutnarovi nedovolily, aby své názory podal v syntetické podobě, zůstaly rozptýleny v řadě drobnějších příspěvků a jeho rozsáhlá monografie mohla tiskem vyjít až po roce 1989 (KUTNAR 2003).

V druhé polovině 20. století ovládl společenské vědy marxismus, který se stal jedinou povolenou metodou zkoumání i pro národní obrození, marxističtí historikové ale měli s jeho hodnocením velké potíže.¹ Na jedné straně

1) Proces, jímž se čeští marxisté a komunisté vyrovnávali s národním obrozením včetně jejich přejímání obrozenského chápání úlohy kultury popsal sám Vladimír Macura ve stati *Obrození* (MACURA 2008: 131–146).

se stavěli do role jediných skutečných vlastenců a nemohli se tedy kriticky vymezovat k tématu, které bylo tradičně chápáno jako jedno z „nejnárodnějších“, na straně druhé se ale zakladatelé jejich víry (němečtí současníci našich obrozenců) k českému národnímu hnutí stavěli krajně negativně a Čechy odmítající myšlenku německého sjednocení zařazovali mezi „kontrarevoluční“ národy. K určité změně v marxistických řadách došlo až na konci 30. let 20. století, kdy v atmosféře ohrožení Československa ze strany Německa ožívaly národní tradice, k nimž se částečně připojili komunisté. Zásadní obrat v jejich postojích pak přinesla druhá světová válka, a to zvláště po napadení Sovětského svazu. Komunistická emigrace v Moskvě a především Zdeněk Nejedlý se tehdy přihlásili k obrozenským tradicím v jejich zjednodušené protiněmecké interpretaci. Zároveň komunistické vedení navázalo na staré sympatie, které první vlastenecké generace cítily k Rusku a slovanskému světu vůbec. Mnohonárodnostní Sovětský svaz tak byl vydáván za slovanskou velmoc, nástupce Ruska, do něhož obrozenci vkládali své naděje. To byly hlavní rysy koncepce, v jejíchž mezích se pohybovala naprostá většina publikací o českém národním hnutí 19. století. Národní obrození bylo interpretováno jako zákonitý jev, součást protifeudálního boje a Nejedlým bylo zařazeno do kontextu „velikých tradic“ českého národa (srov. zvl. NEJEDLÝ 1946). Nejedlý ovšem musel v tradičním obrazu obrozenské epochy provést některé korektury. Především podtrhl význam slovanské myšlenky, která byla představena jako předobraz aktuálního politického příklonu k sovětskému Rusku. (V těchto stopách šli někteří autoři, kteří viděli rozhodující impuls pro oživení českého národního hnutí v průchodech ruských vojsk v době revolučních a napoleonských válek, kupodivu v tomto případě nevadilo, že se jednalo o protirevoluční tažení, např. AMORT 1954.) Tradičně opěvovaný venkovský lid byl proměněn na blíže neurčené lidové vrstvy a počátek národního obrození byl přesně datován rokem 1781, kdy se po zrušení nevolnictví národně neporušený lid stěhoval z venkova do poněmčených měst, skutečně „hodnotná“ obrozenská kultura tak čerpala z lidových, samozřejmě revolučních tradic. S adorací venkovského prostého lidu nahlíženého jako předchůdce proletariátu ovšem kontrastuje nejrozsáhlejší Nejedlého dílo s obrozenskou tematikou, impozantní (ovšem nedokončená) monografie Bedřicha Smetany (NEJEDLÝ 1924–1933), s podrobným a mnohdy i láskyplným líčením atmosféry obrozenského maloměsta.

První etapa obrozenského procesu byla marxisty vykládána celkem pozitivně, řečeno jejich jazykem: mladá buržoazie tehdy ještě plnila svou pokrokovou úlohu. Zlom v tomto smyslu přišel během revoluce v letech 1848/1849, kdy se buržoazie lekla vzrůstajícího lidového hnutí a přešla na reakční pozice,

zájem marxistických historiků se přenesl na radikální demokraty, z nichž mnozí se dostávali do konfliktu s uznávanými vlasteneckými autoritami (mj. Kosík 1958). Uvedme citát z knihy sovětského historika Ivana Ivanoviče Udalčova, který v sobě názorně odráží uvedené představy. „Činnost českých buditelů, pokud pomáhala probouzet masy z feudálního spánku a zaktivizovat jejich boj proti každému národnímu útisku, musí být hodnocena kladně.“ Ovšem jejich činnost byla možná jenom proto, že lid udržoval pokrokové tradice a trvalým přínosem k národní kultuře byla jenom ta díla, „která se opírala o lidové tradice, o lidovou tvorbu a také o kulturu jiných slovanských národů, zejména národa ruského“ (UDALČOV 1954: 25).

Politická obleva šedesátých let se projevila i v historiografii a ovlivnila samozřejmě také debatu o národním obrození. Čeští historikové se konečně mohli začít zabývat teoretickými otázkami národa a nacionalismu a obrození bylo studováno v souvislosti s dějinami národních hnutí srovnatelných evropských národů, zvláště práce *Co je národ?* Jiřího Kořalky (KOŘALKA 1969) a *Obrození malých evropských národů* Miroslava Hrocha (HROCH 1968a; 1971). Průběh národních hnutí Hroch rozdělil do několika fází, Macurovou studované „jungmannovské“ období spadá podle této klasifikace do fáze B, označené jako národní agitace. Přímým předchůdcem Macurova pojetí je ale jiná Hrochova stať, článek s příznačným názvem „Vlastenci bez národa“, který vyšel ve sborníku *Naše živá i mrtvá minulost* (GRAUS 1968: 107–135; srov. též Jiří Kořalka: „Národ bez státu“ – TAMTÉŽ: 136–157). Sborník byl v prvé řadě polemikou s Nejedlého spisem o komunistech jako dědicích tradic a konstatoval, že tradice si nemůžeme libovolně vybírat a z minulosti dědíme i jevy negativní. V Hrochově textu ale kromě toho nalezneme řadu formulací, které už přímo předjímají Macurovy teze ze *Znamení zrodu*. Hroch tu zúročil své teoretické znalosti a rozpoznal, že českému etniku na počátku 19. století chyběly atributy, které doba chápala jako nezbytné pro samostatnou národní existenci. Především nebyla česká šlechta, která podle dobových měřítek tvořila politický národ, chyběla vyšší literatura, vzdělanecká vrstva, spisovný jazyk atd. Navzdory tomu se skupina intelektuálů rozhodla probudit české národní uvědomění. Proto Hroch charakterizuje první polovinu 19. století jako dobu „vlastenců bez národa, verbířů bez vojska, hlasů bez ozvěny“ (HROCH 1968b: 113), nechyběl zde ani oblíbený Macurův agonální motiv: při pozorování vlasteneckého světa před rokem 1848 „nemůžeme se ubránit dojmů hry, hrané sice solidně, tu s větším, tu s menším západem, ale přece jen hry...“ (HROCH 1968b: 115).

To byl ovšem pro oficiální historiografii přístup nepřijatelný a myšlení o národním obrození bylo na příští léta odsouzeno k návratu ke starým

přístupům, jimž ovšem už nikdo nevěřil. Velkou kritikou „revizionistického pojetí historie“ se stala publikace Václava Krále *Myšlenkový svět historie* (KRÁL 1975). Autor tu na hlavy historiků několika předešlých let nakupil obvinění z popírání historických zákonitostí, z elitářství, z opuštění Nejedlého pokrokové koncepce národních dějin, opuštění třídního přístupu a dalších smrtelných hříchů. Konkrétně o dějinách 19. století sice Král nehovořil, ale normalizační vlna zasáhla pochopitelně i tuto oblast. Jako příklad je možno uvést dvě knížky etnografa Antonína Robka, v nichž se zabýval venkovskými a městskými kronikami obrozené doby (ROBEK 1974; 1977). Tady zaútočil na nové hodnocení úlohy „buditelů“, v němž viděl nebezpečí „elitářského“ vyzdihování role inteligence v národotvorném procesu, které mu souznělo s ambicemi inteligence v šedesátých letech. „*Hledaly se paralely prý se základním úkolem inteligence, doba národního obrození měla být argumentem pro zvýraznění společenské a politické úlohy inteligence jako vlastně jediného hegemona pokroku*“ (ROBEK 1974: 8). Svě závěry pak rázně shrnul – proces vzniku národa vycházel z lidových kořenů a byl „*nezávislý na vznikajících myšlenkách kdekoliv, včetně těch, které vznikají a šíří se vzdělanci*“ (TAMTÉŽ: 134). To ale nestačilo, ještě bylo třeba zpochybnit význam měst, které proto Robek prohlásil za „*konzervativní sílu s antidemokratickými tradicemi*“ (ROBEK 1977: 9). Nakonec v odmítaných názorech odhalil dědictví myšlení T. G. Masaryka, které „*akcentovalo úlohu idejí před materiálním vývojem, úlohu inteligence před úlohou lidu, úlohu protestantismu před katolicismem či naopak*“ (TAMTÉŽ: 168).

Robkovy názory představovaly svého druhu extrém, oficiální produkci ale nadále dominovaly schematické pohledy na charakter českého národního hnutí; příkladem může být kniha Josefa Kočího (KOČÍ 1978). Také Kočí se ve jménu marxismu přihlásil ke zdůraznění úlohy lidových mas, které jsou skutečnou hnací silou dějin a nikoliv tzv. velké osobnosti, a také on v českém obrození viděl zákonitý proces probíhající při přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Závěr knihy nevyžaduje zvláštního komentáře: „*České obrození bylo proniknuto optimistickým duchem. Byl to nástup nových společenských tříd, které se směle a s odvahou dívaly do budoucnosti. Pro ně nebylo pochyb o tom, že jejich úsilí a boj je skromným počátkem budoucích vítězství.*“ A samozřejmě nechybí takřka povinné konstatování, že jejich novodobým dědicem je dělnická třída vedená komunistickou stranou.

Do tohoto ovzduší tedy na počátku osmdesátých let vpadlo Macurovo *Znamení zrodu*. Macura ignoroval „vznešené“ diskuse o reformačních nebo barokních sudičkách stojících u kolébky národního obrození, ale soustředil se na detailní rozbor vlasteneckých textů, a to včetně takových, které oficiální literární věda opomíjela (květomluva, etiketa). Především však zdůrazňoval,

že šlo o odvážný pokus vytvořit v rámci fungující (německojazyčné) kultury kulturu novou, jazykově českou. První vlastenci začínali od nuly: vytvářeli vysokou kulturu, pro níž v jejich době nebylo publikum. Proto se často uchýlovali k mystifikacím (vymyšlení českých básnířek a konec konců sem spadají i slavné rukopisné podvrhy). Na *Znamení zrodu* pak přímo navazuje *Český sen* – v knize obsažené medailonky nesou každý příznačné označení „sen“, v neexistující realitě vlastencům nezbývalo než snít. Snít o českém vojsku, českých revolucích – prostě snít.

Pochopitelné jsou i rozpaky oficiální vědy (srov. JANOUŠEK 2014: 215–235) nad knihou, která před objektivní podmínky stavěla myšlenku, jejímž předmětem jsou díla intelektuálů a která takřka ignoruje „lidové tradice“ a revoluční boje. Kladné přijetí Macurových tezí širokou odbornou veřejností nicméně jasně potvrdilo jejich oprávněnost. Jako každé vědecké dílo hodné toho jména, také Macurovy práce o národním obrození otevírají prostor pro další výzkumy, jako člověk, který měl to štěstí a čest poznat Vladimíra osobně, jsem si jistý, že by je (včetně případných korektur svých názorů) jenom přivítal.

Jiří Rak

Literatura

AMORT, Čestmír

1954 *Ruská vojska u nás v letech 1798–1800. Příspěvek k dějinám česko-ruského a slovensko-ruského přátelství*. Praha: Naše vojsko. 385 s.

GRAUS, František (ed.)

1968 *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*. Praha: Svoboda. 208 s.

HAVELKA, Miloš

1995 *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha: Torst. 867 s.

2006 *Spor o smysl českých dějin 1838–1989. Posuny a akcenty české otázky*. Praha: Torst. 723 s.

HROCH, Miroslav

1968a *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Praha: Univerzita Karlova. 171 s.

1968b „Vlastenci bez národa“. In: Graus, František (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*. Praha: Svoboda. S. 107–135.

1971 *Obrození malých evropských národů 1. Národy severní a východní Evropy*. Praha: Univerzita Karlova. 115 s.

JANOUŠEK, Pavel

2014 *Ten, který byl. Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou. Úvod povahopisný*. Praha: Academia. 562 s.

KAIZL, Josef

1896 *České myšlenky*. Praha: Edvard Beaufort. 157 s.

KOČÍ, Josef

1978 *České národní obrození*. Praha: Svoboda. 457 s.

KOŘALKA, Jiří

1968 „Národ bez státu“. In: Graus, František (ed.): *Naše živá i mrtvá minulost. 8 esejí o českých dějinách*. Praha: Svoboda. S. 136–157.

1969 *Co je národ?* Praha: Svoboda. 77 s.

KOSÍK, Karel

1953 *Čeští radikální demokraté*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 525 s.

KRÁL, Václav

1975 *Myšlenkový svět historie*. Praha: Univerzita Karlova. 206 s.

KUTNAR, František

1948 *Sociálně myšlenková tvárnost obrozeneckého lidu. Trojí pohled na český obrozenecký lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha: Historický klub. 211 s.

2003 *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*. Ed. Martin Kučera. Praha: Karolinum. 395 s.

MACURA, Vladimír

1983 *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel. 285 s.

2008 *Šťastný věk (a jiné studie o socialistickém realismu)*. Eds. Karel Kouba – Vít Schmarc – Petr Šámal. Praha: Academia. 351 s.

MASARYK, Tomáš Garrigue

1895 *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*. Praha: Čas. 246 s.

NEJEDLÝ, Zdeněk

1924–1933 *Bedřich Smetana 1–4*. Praha: Orbis – Melantrich.

1946 *Komunisté: Dědici velkých tradic českého národa*. Praha: Sekretariát ÚV KSČ. 45 s.

ROBEK, Antonín

1974 *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova. 159 s.

1977 *Městské lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova. 180 s.

UDAŤCOV, Ivan Ivanovič

1954 *Z dějin národních a politických bojů v Čechách roku 1848*. Přel. Ludvík Myška. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 221 s.